

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Анатолій Поддубний

●

ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ СЕЛИЩА РАДУЛЬ

*Нинішнім і майбутнім мешканцям Радуля
у пам'ять його 300-ліття присвячує це дослідження
автор.*

У 2008 році виповнилося 300 років від офіційної дати заснування Радуля – російського старообрядницького поселення у Ріпкинському районі Чернігівської області.

Населений пункт був заснований на початку XVIII ст. у числі інших сіл, слобід російських старообрядців у Стародубському та Чернігівському полках.

Вони склали знамените Стародуб'я – компактне поселення російських старовірів, яке відіграло велику роль в історії старообрядництва. Тут склалася своєрідна, багато в чому неповторна духовна і світська культура, яка й досі зберегла багато рис давнини. Ця культура, минуле поселень, древньоправославна (старообрядницька) духовна традиція все більше привертають увагу не тільки дослідників, але й широкого загалу в Росії, Україні, Білорусі, Польщі, Румунії та інших країнах.

Різноманітні аспекти історії старообрядницьких поселень історичної Чернігівщини вивчались і вивчаються різними вченими і краєзнавцями, проте походження назв цих поселень досліджувалось лише фрагментарно¹. Питанню походження назви «Радуль» присвячена ця стаття.

Існує кілька версій походження назви спочатку слободи, а нині селища Радуль:

а) від слова «радість», яку буцімто відчували першопоселенці-старовіри, знайшовши тихе місце від переслідувань царської влади²;

б) від шведських слів «рад» - коло, шеренга, черга, рада і «дуль» - прихований, зберігання. Разом узяті вони означають щось на кшталт захищеного сонця³;

в) від давно зарослого озера «Радуль» або «Радутьє», яке було розташоване між західною околицею селища і Дніпром⁴.

Проте жодна з них до цього часу науково детально не проаналізована і не обгрунтована.

Остання точка зору має вирішальне підтвердження: практично під час виникнення слободи чернігівський полковник Павло Полуботок, купуючи землі, на яких нині розташоване селище Радуль, і визначаючи їх межі, у купчих документах відмітив озеро Радуль⁵. Воно ж помічене на карті початку XX ст.⁶

Щоб зрозуміти смисл назви цього озера, придивимося до поселення Ардонь Клинцовського району Брянської області, яке в минулому входило до складу Чернігівської губернії.

Село – старовірське, виникло у 1711 році в оточенні трьох урочищ: Велика Ардонь, Мала Ардонь і просто Ардонь. У всіх Ардоней до меліорації була одна особлива прикмета – болотна низина з невеликим джерельним озером, з двох

Ардоней витікали річечки, які перетворилися нині на струмки.

У «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля є слово з архангельської говірки *орда* - у значенні «зыбучее болото, тряси́на, зыбу́н», яке, безсумнівно, має глибокі праслов'янські корені. Правда, після *орда* стоїть знак запитання, тобто В.Даль сумнівався у написанні слова⁷. Очевидно, була інша його вимова і, мабуть, вона напрошується сама собою – *ордо*.

Архангельське *орда(ордо)* і клинцовські Ардоні об'єднує не тільки схожість у звучанні, але і зв'язок з болотистою місцевістю, а це вже ключ до розгадки таємниці назви.

На Русі в давні і середні віки місце, де з-під землі бив водяний струмінь, називалось *родище*⁸. Слово *родник* з'явилося пізніше і відмічено у письмових пам'ятках з 1731 року. У *родища* той самий корінь, що й у слова *родить*, а воно, згідно з «Кратким этимологическим словарем современного русского языка» Н. Шанцева та іншими джерелами⁹, виникло від давно забутого загальнослов'янського **ордти*¹⁰ з основою *ордъ*. А це значить, що у ті часи, коли всі слов'яни розмовляли однією мовою (її остаточний розпад стався у V-VI ст. по Р.Х.),¹¹ водне джерело називалось *ордище*.

Якщо *ордище* розташовувалось у низовині, підґрунтя якої утримувало його воду, то утворювалося болото. Зрозуміло, що болото, утворене стічними водами *ордища*, спочатку у давнину називалося *ордъное* або коротко *орднь*. Потім у слові *орднь* поступово відбулися зміни: *ь*, що стояв після *д* під наголосом і означав дуже короткий голосний звук, поступився місцем *о*; кінцеве *-нь* після втрати *ь* пом'якшилось і перетворилось у *-нь*. Так з'явилась назва болота *ордонь*.

З часом на ряді слов'янських територій слово *ордонь* спростилося за рахунок втрати кінцевого *-нь* внаслідок дії «закона відкритого складу» - тяжіння складу закінчуватись на голосний звук. Так з'явилося *ордо* (під впливом акання – *орда*) з тим самим смислом, що й *ордонь*.

Приблизно до X ст. по Р.Х. на більшій частині слов'янських земель сполучення *ор* на початку слова перед приголосним звуком поступово змінилось на *ро*¹² і таким чином *ордище* перетворилось на *родище*, *ордонь* на *родонь*, а потім під впливом акання - на *радонь*, де пізніше *о* перетворилось на *у*, і назва болота стала звучати *радунь*.

У багатьох місцях *родонь* через втрату кінцевого *-нь* спростилося у *радо(рада)*. У тому ж «Толковом словаре» В. Даля відмічено архангельське слово «рада – болотистый хвойник»¹³. У книзі О. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу» згадується «рада – мокрое место в лесу»¹⁴. У «Материалах для областного водного словаря» П. Машкатова сказано, що архангельське *рада* означає «болотистое, мокрое место, болотистое место»¹⁵.

Про те, що *ордо(орда)* та *радо(рада)* рівнозначні за смислом, свідчить і книга П. Машкатова «Список рек Днепровского бассейна». Там у ріці *Ордища*, вона ж *Рдища*, друга назва *Родища*. Є ще *Ордовка* і *Радовка*, *Ординка* і три річки з назвою *Родинка*. Всього відмічено дев'ять назв з основою *орд* і близько тридцяти з основою *радо(рада)*¹⁶.

У книзі польського вченого П. Зволіньського «Гідроніми Вісли» корінь *орд* відмічений у назві тільки однієї болотної річки *Ордон(Ordon)*; зате назв з *радо(рада)* близько сорока, у тому числі *Радон (Radon)*, *Радонка (Radonka)*, *Радовка-Радавка (Radowka-Radawka)*, *Радек-Радечка (Radek-Radeczka)*, *Радовица-Радавка (Radowica-Radawka)*, *Радня (Radnia)*, *Радума-Радуня (Raduma-Radunia)*¹⁷.

Тепер повернемося до селища Радуль. Колишне озеро на його західній околиці утворилось у давнину від джерельних вод і було розташоване у заболоченій низовині. За свідченням історика-краєзнавця Г.П. Станкевича, джерел у районі радкульського озера справді було багато. Їх існування підтверджує і той факт, що ділянка струмка, що проходить неподалік від зарослого озера, зветься Жерело, що означає те ж саме джерело («родник», «источник»).

Води древніх джерел («ключей») ордищ-родищ, створивши озеро, затримались у низовині навколо його, і виникло болото *ордонь-родонь-радунь-рада-радутъе*. Назва болота перейшла до озера як його особлива риса.

У наші часи озеро зникло після того, як понизився рівень ґрунтових вод і зникли джерела, що живили його.

Через невизначену вимову *-нь* наприкінці слова, що була викликана нетвердістю *н*, місцева говірка замінила його на *-ль*. Так виникла вимова і написання *Радуль*, що у 1708 році зазвучало у назві приозерно-болотного поселення.

Смисл цієї назви, як й інших слів з основою *ордо-рада*, давно забутий, і сьогодні важко повірити, що назва брянського села *Ардонь (Ордонь)*, чернігівського селища *Радуль* і селища *Радунь* на річці *Радунька* Гродненської області Білорусі мають абсолютно однакове значення – «поселення біля джерельного болота-ради».

Варто при цьому зазначити, що у річки і місцевості *Радунь* під Києвом є уточнююча назва *Радосин* – «рада з гряззю» або «брудна рада» (від церковнослов'янського *син* – «бруд, болото»¹⁸, звідси «брудні» річкові назви у басейні Дніпра: *Син*, *Синка*, *Синя*, *Синьговка*, тобто «смердюча Син», *Синьковка*, *Синюта*, *Синянка*, *Синявка* та інші).

Назва *Радуль* у різних варіантах повторюється у різних слов'янських землях: в Україні є поселення *Радалівка* (Полтавщина), *Радолівка* (Запоріжжя), *Радуліно* (Житомирщина), *Радичів* (Чернігівщина); у Болгарії і Чехії – поселення *Радол*; у Сербії – села *Радольа*, *Радольє*, у Польщі село *Радуль*.

Особливо багато топонімів типу *Радуль* у Новгородській області Росії. Зокрема це річка *Радуля*, приток річки Мсти, що витікає з озера *Радуль*. Там же є село *Радуля*. Ці новгородські топоніми досить давні, вони фіксуються із середини XVI ст.¹⁹ Характеристика місцевості, де знаходяться ці топоніми, повністю відповідає пропонованій нами теорії.

У басейні польської Вісли течуть річки *Радулінка (Radulinka)*, *Радланка (Radlanka)*, *Радолінек (Radolinek)*, *Радла (Radla)*, *Радолінь (Radolin)*, *Радолне-Радольня (Radolne-Radolnia)*. Всі вони пов'язані з болотами – *радами*, колишніми і нині існуючими, як і село *Радуль-Радуде (Radul-Radule)* під Білостоком. Бере свій початок у болоті і болгарська річка *Радолската*.

Як бачимо, топонім «Радуль» має дуже давнє автохтонне (місьцеве) коріння. Ця назва старообрядницької слободи входить до тієї групи назв подібних поселень сучасних Чернігівщини та Брянщини, які пішли від місцевих більш давніх топонімів, що відповідає у даному випадку особливостям придніпровської місцевості, на якій вони розташовані.

Джерела і література:

1. Алгинин А.Н. Корни. Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радуля. - Чернигов, 2006. - С. 192; Гончарова О. Злынка остаётся в России! // Новая газета (Москва). - 2005. - 4 июля; Клинецов В.М. Род Клинецовых, корни и ветви. - М., 2007. - С. 5; Лилеев М.И. Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII – XVIII вв. К., 1895. - С.53,56-58; Перекрестов Р.И. О происхождении топонима «Клинцы» // Клинецовский летописец. Кн. 1. Исследования. Документы. Воспоминания. Клинцы, 2004. - С. 15-19; Поддубный А.И. Злынковская земля сквозь дымку времени. Исторические очерки. - Клинцы, 2000. - С. 32-43; Последние дни Святска // Известия (Москва). - 1991. - 2 октября.
2. Кругляк Ю. І села, і міста // Україна (Київ). - 1977. - № 3. - С. 19.
3. Лукьянец В. Мировые тайны // Светло-Яр (Москва). - 1993. - № 3. Передруковано: Лукьянец В. Світові таємниці // Життя Полісся (Ріпки Чернігівської обл.) - 1995. - 28 червня.
4. Кругляк Ю. І села, і міста // Україна (Київ). - 1977. - № 3. - С. 19; Станкевич Г.П. Радуль. Краткий очерк истории // Алгинин А.Н. Корни. Очерки по истории русских старообрядческих слобод Добрянки и Радуля. - Чернигов, 2006. - С. 51; Поддубный А.И. Что в имени твоём, Радуль? // Життя Полісся. - 2008. - 17 травня.
5. Из архива графа Г.А. Милорадовича. [Чернигов], 1889. С. 31-34.
6. Матерьялы к оценке недвижимых имуществ Черниговской губернии. Часть I. Города. Вып. 20-й. Городские поселения Городнянского уезда. Посад Добрянки и слобода Радуль. - Чернигов, 1913.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. - Т. 2. - М., 1881. - С. 690.

8. Гузенко С. Найдавніша язичницька пам'ятка // Людина і світ (Київ). - 1999. - № 2. - С. 43-46; Поддубный А.И. О гидронимах с основой «ордо-родо(рада)». Доклад на Межгосударственной научной конференции «История и культура Подесенья». Брянск, 20-22 ноября 2007 г.; <http://www.fasmer.net/p589.php>.
9. Шанцев Н. и др. Краткий этимологический словарь современного русского языка. - М., 1975. - С. 391.
10. Слова, помічені знаком * реконструйовані автором статті.
11. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. - М., 1954. - С.67; Русинов Н.Д. Древнерусский язык. - М., 1977. - С. 9; Хабургаев Г.А. Старославянский язык. - М., 1986. - С.13; Можейко Н.С., Игнатенко А.П. Древнерусский язык. - Минск, 1988. - С. 9.
12. Русинов Н.Д. Древнерусский язык. - М., 1977. - С. 46.
13. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка - <http://vidahl.agava.ru/P190.НТМ#34850>.
14. Афанасьев А. Поэтические воззрения славян на природу. - Т.1. М., 1995. - С. 179.
15. Машкатов П. Материалы для областного водного словаря. - Л., 1931.
16. Машкатов П. Список рек Днепровского бассейна. - СПб., 1913.
17. Zwolinski P. Hydronimia Wisly. - Warszawa, 1965. - С.379, 393.
18. Дьяченко Г. Полный церковнославянский словарь. - М., 2004. - С. 600.
19. Васильев В.Л. Арханчская топонимия Новгородской земли (древнеславянские деантропонимные образования). Великий Новгород, 2005. - С. 108.

